

«М.А. Гендельманның 110 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары–19» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары = Материалы международной научно-практической конференции «Сейфуллинские чтения – 19», посвященной 110-летию М.А. Гендельмана». - 2023.- Т.ІІ,Ч.ІІ.- Б. 165-168.

ӘОК338.121

ЭКОНОМИКАНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДА БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ АРТТЫРУ БОЙЫНША ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

*Султанова Ә. 4- курс студенті
Мухамбетова З.С., э.ғ.к., профессор м.а.*

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана қ.*

Қазіргі жағдайда халықаралық агроөнеркәсіптік интеграцияның басты бағыты-жер шары халқының азық-түлікке деген қажеттілігін қамтамасыз ету.

Кейбір дамыған елдердің (ЕО, Финляндия, Франция, Жапония, Канада, АҚШ, Израиль және т.б. елдер) мысалында ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қолдау жөніндегі әлемдік тәжірибені қарастырайық(1 Кесте).

1 кесте - Әлемнің дамыған елдеріндегі ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау

Елдер	Аграрлық секторды мемлекеттік қолдау шаралары
ЕО елдері	бір гектарға 298 доллар бөлінеді; Өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімі құнының 50% бюджеттен субсидияланады; Бекітілген сатып алу бағаларымен қамтамасыз ету; аграрлық сектор өнімінің экспортын субсидиялау; жергілікті фермерлерге өз өнімдерін әлемдік бағадан едәуір жоғары бағамен сатуға мүмкіндік беретін өтемақы және теңестіру салықтарын пайдалану.Бұл шаралар азық – түлікпен өзін – өзі қамтамасыз етудің жоғары деңгейіне қол жеткізуге мүмкіндік берді (бидай – 177%, қант – 95%, сүт-120%, сиыр еті-109%).
Финляндия	фермерлердің пайдасындағы мемлекеттік субсидиялардың үлесі-71 %.
Франция	нарықтағы бағалар кепілдік берілген деңгейден төмендеген кезде тауар өндірушілерге өнімді өндіру, сақтау және қайта өңдеу бойынша өтемақы төленеді; жоғары сатып алу бағалары, кедендік баждар, шет елдерден

	азық-түлік әкелуге шектеулер қолданылады.
Швеция	Өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімі құнының 73% бюджеттен субсидияланады; фермерлердің пайдасындағы мемлекеттік субсидиялардың үлесі-59%.
Жапония	Өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімі құнының 90% бюджеттен субсидияланады; елге күріш импортына іс жүзінде тыйым салынған; фермерлердің пайдасындағы мемлекеттік субсидиялардың үлесі-75%.
Канада	бір гектарға 180 доллар бөлінеді; сүтке арналған бюджеттен берілетін субсидиялар 90% дан асады; аграрлық сектордың ЖІӨ-дегі мемлекеттік шығыстары - 26 %.
АҚШ	бір гектарға 324 доллар бөлінеді; бюджеттен 68 миллиард доллар көлемінде қаражат бөледі; фермерлердің пайдасындағы мемлекеттік субсидиялардың үлесі-30%.
Израиль	бір гектарға 473 доллар бөлінеді.
Ескерту: [1] дереккөз негізінде жасалған	

1-кестеден көрініп тұрғандай, ЕО елдеріндегі ішкі және сыртқы нарықтардағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігіне мемлекеттің қатысуымен, атап айтқанда субсидиялау тетіктерінің көмегімен қол жеткізіледі (өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімі құнының 50%-ы бюджеттен субсидияланады). ЕО-да белгіленген сатып алу бағалары қолданылады, нарықтағы бағалар кепілдендірілген деңгейден төмендеген кезде өнімді өндіру, сақтау және өңдеу бойынша өтемақылар белгіленеді.

Басқа елдерден азық-түлік әкелуді шектеу үшін жоғары кедендік баждар қолданылады.

Ауыл шаруашылығын дамыту үшін қолайлы табиғи-климаттық жағдайлардың болуы АҚШ-қа ЕО елдеріндегі (1,6-1,7 есе) және Жапониядағы (3 есе) ұқсас өнімдерге қарағанда ауылшаруашылық өнімдерін әлдеқайда арзан өндіруге мүмкіндік береді.

Осыған байланысты, ЕО елдерінде ұлттық ауылшаруашылық өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін, оларды өндіру үлкен шығындарды талап етсе де, үкімет өсірілген өнімді бірнеше есе жоғары бағамен сатып алады. Ал АҚШ үкіметімен мұндай әдіс қолданылмайды. Мысалы, Финляндия үкіметі отандық тауар өндірушілерден АҚШ-тың сатып алу бағасынан төрт есе жоғары бағамен бір тонна бидай сатып алады.

Дамыған елдердегі аграрлық сектордың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігі негізінен ауыл шаруашылығы кооперациясын (өнімді өңдеу, сақтау, өткізу, фермерлерге материалдық-техникалық және кредиттік қызмет көрсету саласында) және агроөнеркәсіптік интеграцияны дамытудың жоғары

деңгейіне байланысты. Әлемнің дамыған елдерінде аграрлық сектордың өнімділігін, тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, азық-түлік нарығына қатысушылардың инновациялық дамуы мен өзара іс-қимылы үшін мүмкіндіктерді кеңейтуге, ауылдық жерлердің дамуына ықпал ететін агрокластерлер кеңінен дамыды. Кластерлердің пайда болуы-халықаралық бәсекелестіктің шиеленісуіне деген аймақтардың қорғаныс реакциясы [2].

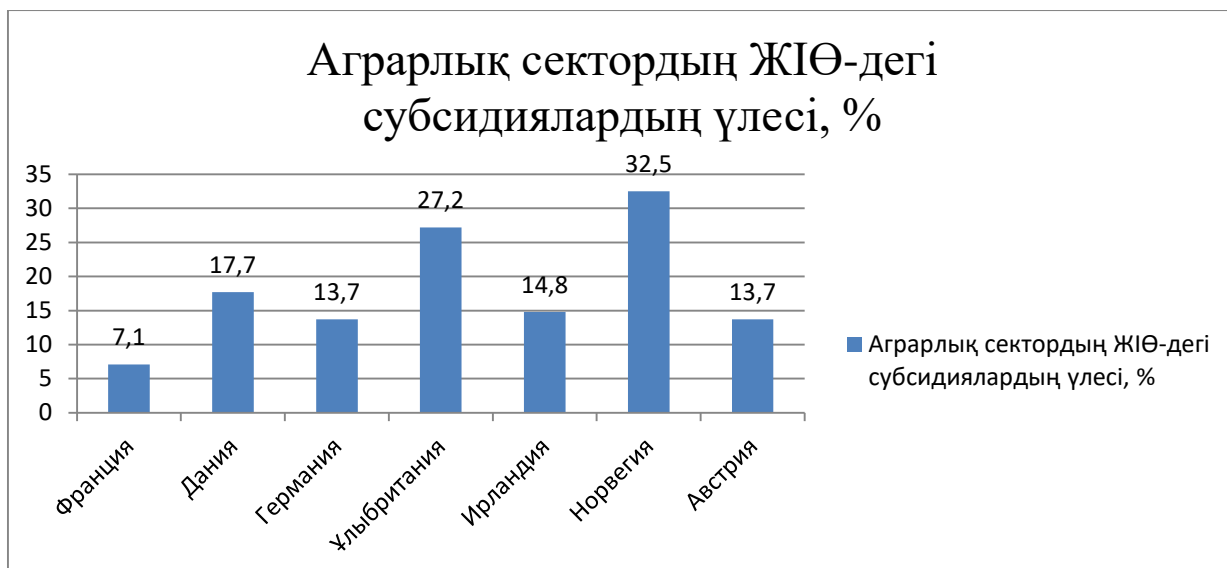
ЕО елдерінде агрокластерлеумен қатар ауылшаруашылық кооперациясы, әсіресе мал өсірушілердің фермерлік кооперациясы дамып келеді. Францияда сату кооперациясы арқылы шошқа етінің шамамен 70%, Нидерландыда – 26%, Германияда – 25% сатылады. Осылайша, Швецияда 18 өңірлік кооператив бірлестігі жұмыс істейді. Неғұрлым күрделі міндеттерді шешу және фермерлердің мүдделерін қорғау үшін Ұлттық фермерлік кооперативтер бірлестігі құрылды.

Финляндияда ауыл шаруашылығы кооперативтері фермерлерге ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру және өткізу, оны қайта өңдеу, материалдық-техникалық жабдықтау (кооперативтер 50% дейін тыңайтқыштар, 65% жем, 40% техника мен отын жеткізеді), фермерлерге несие беру және қызмет көрсету үшін қажетті жағдайлар жасайды. Кооперативтер ауыл шаруашылығы мен қайта өңдеу салаларын біріктіреді. Олар ет пен ет өнімдерінің 75%-дан астамын және сүт пен сүт өнімдерінің 92%-өндіреді.

Агроөнеркәсіптік интеграцияның келісімшарттық нысаны кеңінен қолданылды. АҚШ-та осы негізде ауылшаруашылық өнімдерінің шамамен 41% өндіріледі. Фермерлермен келісімшарттарды өнеркәсіптік және сауда компаниялары жасайды. Ең бастысы, келісімшарт тез бұзылатын өнімдерді, сондай-ақ өңдеуге түсетін өнімдерді өндіру мен сатуда дамыған (толық сүт өндірісінде оның үлесі 95%, өңдеуге арналған көкөністер-83% және т.б.).

Финляндияда ішкі нарықты қорғау үшін кедендік баждар, шетелден азық-түлік әкелу шегі, өтемақы және теңестіру салықтары қолданылады. Фермерлердің пайдасындағы мемлекеттік субсидиялардың үлесі-71%. Мұның бәрі ауыр топырақ-климаттық жағдайларда ауыл шаруашылығының тиімді жұмыс істеуіне ықпал етеді, әлемдік азық-түлік нарығында ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді.

ЕО елдерінде бекітілген сатып алу бағаларын қамтамасыз ету және аграрлық сектор өнімінің экспортын субсидиялау жүзеге асырылады. Батыс Еуропа елдерінде аграрлық сектор ауыл шаруашылығы өндірісінің табиғи-климаттық жағдайларына байланысты субсидияланады. Елдегі климат неғұрлым күрделі және қатал болса, аграрлық сектордың ЖІӨ-дегі мемлекеттік шығыстардың мөлшері соғұрлым көп болады (Сурет 1).

1 сурет - Аграрлық сектордың ЖІӨ-дегі субсидиялардың үлесі
Ескерту: [2] дереккөзге негізделген

Экономиканың аграрлық секторында бәсекеге қабілеттілікті арттыру жөніндегі шет елдердің тәжірибесі АӨК-нің бәсекеге қабілеттілігі елдің әлемдік экономикалық кеңістіктің макроэкономикалық субъектісі ретіндегі бәсекеге қабілеттілігін айқындайды.

2019 жылы бәсекеге қабілеттілік рейтингі бойынша Қазақстан 2018 жылмен салыстырғанда өз позициясын төрт тармаққа жақсарта отырып, 55-ші орынға ие болды. Рейтингке 141 ел қатысты. Бұл рейтингте жетекші елдердің бестігіне Сингапур, АҚШ, Гонконг, Нидерланды және Швейцария кірді. Қазақстан Колумбия (57), Греция (59), Түркия (61), Үндістан (68) және Аргентина (83) сияқты елдерден озып тұр.

ТМД елдерінің ішінде Ресей (43-ші орын), бұдан әрі – Қазақстан (55), Әзірбайжан (58), Армения (69), Грузия (74), Украина (85), Молдова (86), Қырғызстан (96), Тәжікстан (104) көшбасшы болып табылады [3].

Қазақстан келесі индикаторлар бойынша бірінші орында:

- акционерлердің корпоративтік басқару саласындағы құқықтары;
- қаржы жүйесінің тұрақтылығы саласындағы кредиттік алшақтық;
- Бизнестің дәрменсіздігі мәселелері бойынша нормативтік база.

Сонымен қатар, электрлендіру дәрежесі бойынша Қазақстан екінші орында, бизнесті ашу құны бойынша – жетінші орында. Қазақстанның әлсіз позициялары "Денсаулық" факторлары бойынша анықталды – 95-ші орын (екі позицияға жақсару), "қаржы жүйесі" – 104-ші орын (төрт позицияға нашарлау) және "инновациялық әлеует" – 95-ші орын (сегіз позицияға нашарлау).

Кластерлік негізде ұлттық және әлемдік нарықтарда саланың бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейін қамтамасыз ететін агроөнімді өндіру, қайта өңдеу және өткізу саласындағы интеграция мен кооперация да маңызды рөл атқарады. Дамыған елдердегі ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау

тетігінің ерекшелігі аграрлық саясаттың нарыққа қарсы құралдарын ығыстыру және ДСҰ ережелеріне сәйкес келетін шаралардың маңыздылығын арттыру болып табылады. Бұл шаралардың барлығы Қазақстанда пайдаланылуы мүмкін, бұл ДСҰ талаптарын бұзбай, ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету тәжірибесіндегі стратегиялық мақсаттар интеграция процестерін дамыту кезінде мүмкін болатын ауыл шаруашылығы, қайта өңдеу өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы машина жасау, қызмет көрсету салалары мен басқа да қызмет түрлерін дамытудың жоғары деңгейіне қол жеткізген кезде іске асырылуы мүмкін. Оларда қалыптасқан экономиканың аграрлық секторының өнімдерін өндіру, өңдеу және сату жүйесі олардың дамуын қолдаудың жеткілікті тиімді шараларын пайдалана отырып, кооперация және интеграция қағидаттарына негізделген. Аграрлық сектордағы сабақтас салалардың кәсіпорындары арасындағы интеграциялық байланыстарды дамыту АӨК-нің инновациялық дамуын қамтамасыз ететін жаңа тәсілдерді, ауыл шаруашылығы кооперациясының тиімділігін арттырудың пәрменді тетігін әзірлеуді, ондағы әріптестер арасындағы экономикалық қатынастарды реттеуді талап етеді, олар нарық шарттарына сәйкес келуі, АӨК-нің нұсқалары бар ынтымақтастық нысанын таңдауға мүмкіндік беруі тиіс.

Интеграцияланған құрылымға қатысушылардың экономикалық қатынастар жүйесінде бөлу қатынастары маңызды орын алуы керек. Оларды реттеу үшін нормативтік-бөлу моделі шеңберінде интеграцияланған құрылымның түпкілікті өнімін сатудан түскен түсімді бөлудің ғылыми негізделген пропорцияларын әзірлеу керек, олардың негізінде бөлінетін түсім мөлшерінің әрбір қатысушының бірлескен өндірістік-шаруашылық қызметке қосқан жеке үлесіне сәйкестігі қағидаты негізделуі тиіс.

Өндіріс пен қайта өңдеу арасындағы интеграцияның тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қосымша шаралар қажет:

– түпкілікті өнімді сатудан түсетін табысты ұлғайтуға мүмкіндік беретін қалдықсыз технологияны игеруге көмек көрсету, бұл түпкілікті табысты бөлуде ауыл шаруашылығы құрылымдарының үлесін арттыруға жағдай жасайды, атап айтқанда, мемлекеттік және жеке әріптестік мүмкіндіктерін пайдалануға болады;

– интеграцияны дамыту және жеделдету, ауыл шаруашылығы құрылымдарын ынталандыру мақсатында ауыл шаруашылығы өнімдеріне кепілдендірілген бағаларды енгізу қажет; интеграцияланған құрылымдардың жұмыс істеу тиімділігін арттыру мақсатында оларға өнімді халықаралық стандарттар бойынша сертификаттауға көмек көрсету қажет, бұл оларға нарыққа органикалық ауыл шаруашылығы өнімдерін ұсынуға мүмкіндік береді; ауыл шаруашылығы машиналарын жасауды дамыту бойынша мемлекеттік және жеке әріптестік негізінде қалдықсыз технологиясы бар ірі қайта өңдеу кәсіпорындарын салу.

Қойылған міндеттерді орындау елімізде өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және экспортқа бағдарланған өнім шығару көлемін ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Юнусова П.С., Ахмедова Ж.А. Зарубежный опыт достижения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции // АПК и сельское хозяйство.- 2019. – С.21-27. <http://www.rppe.ru>
- 2 Tireuov K. M., Kerimova U. K. , Turekulov S A. Ways to Improve the Competitiveness of Agricultural Production in Kazakhstan. -2020.-Vol. XI. Issue 2(48).- P. 31-35.
- 3 Тиреуов К.М. Актуальность интеграции отраслей производства и переработки сельскохозяйственной продукции в Казахстане / Керимова У.К., Мадиев Г.Р., Турекуов С.А., Есильбаева Ж.Е. // Вестник Национальной инженерной академии Республики Казахстан. -2020.–№1. –С. 55-61. <http://www.journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/5129>
- 4 Юнусова П.С. Создание региональных научно-инновационных и производственных кластеров для модернизации аграрного сектора экономики [Текст]/ Матер. IX междунар. науч.-прак. конф. «Региональные проблемы преобразования экономики: интеграционные процессы и социально-экономическая политика региона».- 2018.- С.85-90.